

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שישי

ברכות הנהנין

סוגיה כה: דיני בציעת הפת

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה כה: דיני בציעת הפת

רקע

סוגייתנו קובעת את סדר העדיפויות בברכת המוציא. מן הראוי לברך את הברכה על הלחם החשוב ביותר. הגמ' קובעת את סדר החשיבות בין שלושה גורמים: א. שלם. ב. גדול. ג. מין [חיטים או שעורים], והראשונים מתייחסים לגורמים נוספים: סולת נקייה, פת טהור, ופת ישראל [יש לשים לב לכך שההשוואה בין "פת צנומה בקערה" לבין "צריך שתכלה ברכה עם הפת" אינה ברורה].

מקורות

א. גמ' לט.-לט: "אמר רב חייא בר אשי פת צנומה... נעביד בה מצוה אחריתי"

ב. תוס' ד"ה פת, והלכתא

תלמידי רבינו יונה כז: ד"ה פת, ואיכא, מתקיף

רא"ש סי' יט

ג. תוס' ד"ה מברך, אבל [ד"ה כתנאי, ומר, כל, מניח]

רי"ף כז:-כח. "אמר רב חייא בר אשי אמר רב פת הצנומה... נעביד ביה מצוה אחריתי"

תלמידי רבינו יונה ד"ה הביאו, וירא שמים, שלום, ולפי

רא"ש סי' כא

רא"ה ד"ה אמר רב חייא בר אשי

ד. רמב"ם הל' ברכות פ"ז הל' א-ד

ה. שו"ע סי' קסז סע' א, ומשנה ברורה

סי' קסח סע' א-ה, ומשנה ברורה

רא"ה ד"ה אמר רב חייא בר אשי

אמר רב חייא בר אשי פת צנומה בקערה מברכין עליה המוציא לחם מן הארץ. פירוש, פתיתין של פת בקערה. ובדליכא פתיתין אחרני אלא הני שבקערה לא צריכא למימר, דאפילו בדליכא פירורין כזית נמי בהני פתיתין נמי מברך עליהן המוציא לחם כדאייתא לעיל, ואף על גב שנתבשלו במלתיהו [קיימי]. אלא הכא צריכא למימר בדאיכא פתיתין אחרים גדולים מהם, והיינו דנקט בקערה, דמסתמא אינון פתיתין קטנים, ופתיתין גדולים מהן על השלחן. ומיהו שלמים ליכא, דהא אמרינן בסמוך דשלמה מן המובחר. וקאמר דמברך אם רצה על הפתיתין קטנים שבקערה ואף על גב דאיכא פתיתין גדולים מהן על השלחן, דכיון דליכא שלמים לא שנא בין פתיתין גדולים לקטנים.

הסבר הסוגיה

אמר רב חייא בר אשי: פת צנומה בקערה מברכין עליה המוציא. ופליגא דרבי חייא, דאמר רבי חייא: צריך שתכלה ברכה עם הפת. [גמ' לט.]

פת צנומה בקערה היא פת שחתכו אותה לחתיכות דקות, ורב חייא בר אשי אומר שמברכים עליה "המוציא". דינו של רב חייא בר אשי ברור כפי שלמדנו בסוגיית "פקיעת שם לחם" [עמ' 52], שמברכים "המוציא" על פתיית לחם שיש להם תוריתא דנהמא¹.

הגמ' אומרת שרב חייא בר אשי חולק על ר' חייא הסובר כי "צריך שתכלה ברכה עם הפת", זאת אומרת שאין לבצוע את הפת לפני הברכה אלא להתחיל את הברכה כשהפת שלמה ולפורסה עם חתימת הברכה. מתוך דברי הגמ' עולה שעיקר חידושו של רב חייא בר אשי אינו בהגדרת ברכתה של פת צנומה [שדין זה הוא פשוט ואין צריך לאומר], אלא בקביעה שראוי לכתחילה לברך עליה אף כשיש לו אפשרות לברך על פת שלמה².

נחלקו הראשונים בהסבר מחלוקת רב חייא בר אשי ור' חייא. תוס' [ד"ה פת] מפרשים שפת צנומה חביבה - רב חייא בר אשי סובר שפת חביבה שקולה לפת שלמה וניתן לברך או על החביב או על השלם, ור' חייא סובר ששלם עדיף ואין לברך על חביב כשיש פת שלמה. תלמידי רבינו יונה [כו: ד"ה ואיכא] והרא"ש [סי' יט] מפרשים בשם ר"י הזקן שמדובר שפתת את הפת לפתיים כדי לברך עליה, ורב חייא בר אשי סובר שכיוון שפותרת אותה לצורך ברכה דינה כפת שלמה ויכול לברך עליה³. הרשב"א [ד"ה אמר רב חייא] מעלה אפשרות שרב חייא בר אשי חולק על החיוב לברך על פת שלמה, ולדעתו ניתן לברך על פרוסה אף כשיש לו שלמה. הרא"ה [ד"ה אמר רב חייא] חולק בכיוון של הרשב"א, אך מפרש שגם רב חייא בר אשי סובר שיש לברך על השלם ולא על פרוסה, מחלוקת האמוראים היא אם יש לברך דווקא על הפת הגדולה. ר' חייא סובר שצריך לברך על הפת הגדולה, ורב חייא בר אשי סובר שאין עדיפות לברך על פת גדולה, וכשאין פת שלמה ניתן לברך גם על הפתיים הקטנים.

הגמ' אומרת שרבא חולק על ר' חייא, ולדעתו אין לפרוס את הפת עם חתימת הברכה אלא "מברך ואחר כך [אחר סיום הברכה] בוצע". תוס' [ד"ה והלכתא] ותלמידי רבינו יונה [כו: ד"ה מתקיף] מסבירים שאין להתחיל את בציעת הפת לאחר חתימת הברכה, כדי שלא יהיה הפסק גדול בין הברכה לבין האכילה, אלא יש להתחיל לבצוע לפני סיום הברכה, להשאיר את הפרוסה מחוברת לכיכר, ולסיים את החיתוך לאחר חתימת הברכה. הרא"ש [סי' יט] מוסיף, שאם הפרוסה מתנתקת מהכיכר כשאוחזים בה, דינה כפרוסה, ולכן יש לחתוך לפני הברכה רק מעט, ולהשלים את החיתוך לאחר חתימת הברכה.

¹ ניסוח זה הוא כדי שההלכה תהיה נכונה לכל השיטות, שהרי כולי עלמא מודים שמברכים "המוציא" על פת שאינה מבושלת ויש לה תוריתא דנהמא. לפי שיטת רבינו יונה [כו: ד"ה על, כו: ד"ה פת] שעל פת שאינה מבושלת ואינה מדובקת מברכים "המוציא" אפילו כשאין לה תוריתא דנהמא, אין צורך לומר שיש לפת הצנומה בקערה תוריתא דנהמא.

² עיין רשב"א הנשאר בצריך עיון מדוע רב חייא בר אשי לא אמר "פת צנומה ושלימה מברכין על הצנומה המוציא".

³ ניסוח זה הוא על פי הרא"ש, מתלמידי רבינו יונה משמע שיש לברך על הפת הצנומה ולא על השלמה. נראה להסביר, שכיוון שפותרת את הפת לצורך ברכה, דינה כשלמה, וכיוון שהיא חביבה עליו יש לברך דווקא עליה.

איתמר, הביאו לפניהם פתיתין ושלמין, אמר רב הונא: מברך על הפתיתין ופוטר את השלמין, ור' יוחנן אמר: שלמה מצוה מן המוכחר. אבל פרוסה של חטין ושלמה מן השעורין דברי הכל מברך על הפרוסה של חטין ופוטר את השלמה של שעורין.
[גמ' לט:]

שיטת ר' יוחנן ברורה. כיוון שמצוה לברך את הקב"ה על הדבר החשוב יותר, לכן, כיוון שהשלם הוא החשוב יותר, מצוה מן המוכחר לברך עליו. אבל שיטת רב הונא צריכה הסבר, מדוע לברך על הפתיתים, מה העדיפות שלהם על השלמים?

נחלקו הראשונים בהסבר שיטת רב הונא. רש"י [ד"ה פתיתין ושלמין] מפרש שלרב הונא פת שלמה אינה עדיפה על פרוסה, אך פת גדולה עדיפה על פת קטנה ממנה. רבי יוחנן סובר שבין כשהפתיתים גדולים מהשלם ובין כשקטנים ממנו, מברכים על השלם, ורב הונא סובר שאם הפתיתים זהים בגודלם לשלם מברכים על איזה מהם שירצה, ואם הפתיתים גדולים מהשלם מברכים עליהם. רבינו תם [בתוס' ד"ה מברך, כך סוברים גם תלמידי רבינו יונה (כת. ד"ה הביאו) והרא"ש (סי' כא)] סובר שגם רב הונא מודה שפת שלמה עדיפה על פרוסה, אך לדעתו גם גודל מהווה עדיפות, ועדיפות ה"גדול" שקולה לעדיפות ה"שלם". רבי יוחנן סובר כי "שלם" עדיף על "גדול", ולכן מברכים על השלם אף שיש פתיתים גדולים ממנו, ורב הונא סובר שאם הפתיתים בגודל של השלם מברכים על השלם, ואם הפתיתים גדולים מהשלם מברכים על איזה מהם שרוצים.

הראב"ד [בהשגות על בעל המאור כח.] והרא"ה [ד"ה אמר רב כהנא] סוברים שלדעת רב הונא פתיתים עדיפים על שלמים. הם מסבירים שפתיתים עדיפים מפני "דמקורבה אהניתייהו". הרשב"א [ד"ה פתיתין] והריטב"א [ד"ה אמר רב הונא] מוסיפים הסבר: "כי השלמים סביבותיהן יבשים". הפתיתים עומדים לאכילה מיידית, ואילו את השלמים צריכים לבצוע שהרי המעטפת שלהם קשה, והעומד לאכילה מיידית חביב יותר, ועליו ראוי לברך.

נבאר את סוגיית הגמ' לפי השיטות השונות בכיבור מחלוקת האמוראים.

הגמ' מוסיפה שמחלוקת האמוראים היא כשהפתיתים והשלמים מאותו מין, אך אם הפרוסה מחיטים והשלמה משעורים מברכים על הפרוסה מחיטים [רבינו תם מבאר ששינוי הלשון מ"פתיתים" ל"פרוסה" הוא מפני שפתיתים גדולים מהשלמה ופרוסה קטנה ממנה. ביאור זה תקף רק לשיטתו בהסבר מחלוקת האמוראים]. ר' ירמיה בר אבא אומר שגדרי העדיפות בברכת "המוציא" תלויים במחלוקת תנאים. רבנן סוברים שתורמים בצל שלם ולא חצי בצל גדול, ורבי יהודה סובר שתורמים חצי בצל גדול. מסביר ר' ירמיה בר אבא, שרבנן סוברים ששלם עדיף ורבי יהודה סובר שחשוב עדיף.

לכאורה נראה להסביר שרבי יוחנן סובר כרבנן ששלם עדיף על גדול, ורב הונא סובר כרבי יהודה שגדול עדיף על שלם. לשיטת רש"י, שכשיש שלם מול גדול, רב הונא מורה לברך על הגדול ורבי יוחנן מורה לברך על השלם, הסבר זה אפשרי, אך לשיטת רבינו תם ההסבר אינו אפשרי, שהרי לדעתו גם רב הונא מודה שגדול אינו עדיף על שלם, ואין זה כרבי יהודה הפוסק שתורם דווקא מהגדול [תוס' ד"ה ומר].

הגמ' דוחה את הסברו של רבי ירמיה בר אבא למחלוקת רבנן ורבי יהודה, ומסבירה שכולם מודים שעדיף לתרום מהחשוב מלתרום מהגדול, והם נחלקו רק במקרה שאין כהן במקום - רבנן סוברים שתורמים מהשלם שהוא מתקיים יותר, ורבי יהודה סובר שתורמים מהגדול שהוא יפה יותר. דחיית הגמ' אינה ברורה לא לשיטת רש"י ולא לשיטת רבינו תם, שכן לפי מסקנתה גם רבנן וגם רבי יהודה מודים שגדול עדיף על שלם, ואילו רבי יוחנן סובר ששלם עדיף על גדול.

מכוח קושיות אלו⁴ מפרשים רש"י ותוס' שה"כתנאי" של רבי ירמיה בר אבא אינו מתייחס למחלוקת רב הונא ורבי יוחנן אלא לדברי הגמ' ש"פרוסה של חטין ושלמה מן השעורין דברי הכל מברך על הפרוסה של חטין ופותר את השלמה של שעורין". רבי ירמיה בר אבא אומר שדין זה אינו לדברי הכל אלא רק לדברי רבי יהודה הסובר שחשוב עדיף על שלם, ולכן פרוסה של חטים עדיפה על שלמה של שעורים, רבנן חולקים ולדעתם שלם עדיף על חשוב, ולפי זה שלמה של שעורים עדיפה. דוחה הגמ' את טענתו של רבי ירמיה בר אבא, ומעמידה את מחלוקת רבנן ורבי יהודה כשאין כהן, אבל דין ברכה מקביל לתרומה כשיש כהן, ולכולי עלמא מברך על החשוב, ולכן מברכים על הפרוסה של חטים ולא על השלמה של שעורים.

ממשיכה הגמ' ואומרת: "וירא שמים יוצא ידי שניהן... מניח פרוסה בתוך שלמה ובוצע". רש"י [ד"ה יוצא ידי שניהן] מפרש: "יוצא ידי שניהן - ידי מחלוקת של רב הונא ורבי יוחנן". כשיש פרוסה גדולה ושלמה קטנה, לרבי יוחנן צריך לברך על השלמה ולרב הונא על הגדולה, ולכן ירא שמים מברך על שתיהן. הסבר זה תקף גם לשיטת הראב"ד והרשב"א, שלרב הונא פתיחים עדיפים על שלמים, אך לשיטת רבינו תם שלרב הונא "שלם" ו"גדול" שקולים זה לזה, לא ניתן לפרש כך, שהרי יכול לברך על השלם בלבד, ולצאת ידי חובה גם לשיטת רב הונא. לכן מפרש רבינו תם שדברי הגמ' מתייחסים לפרוסה של חטים ושלמה של שעורים, ולמרות שלכולי עלמא פרוסה של חטים עדיפה על שלמה של שעורים, ירא שמים הרוצה לצאת גם ידי חובת "שלמה" יניח פרוסה של חטים בתוך שלמה של שעורים ויבצע משתיהן⁵.

נחלקו הראשונים בהסבר העדיפות של פת חטים על פת שעורים. תוס' [ד"ה אבל] מפרשים שפת חטים עדיפה מפני שחיטה קודמת בפסוק לשעורה, ולפיכך יש להקדימה לברכה. תלמידי רבינו יונה [כח. ד"ה הביאן] מפרשים שפת חטים עדיפה מפני שהיא חשובה יותר מפת שעורים.

⁴ תוס' [ד"ה ומר] אומרים שפירושו של רש"י נובע מקושיה אחרת.

⁵ לפי הסבר זה עדיף לגרוס כגרסת הרי"ף [כח.]: "וירא שמים מקיים את שתיהן" - בלשון נקבה. תלמידי רבינו יונה מפרשים "יוצא ידי שניהן" - גם ידי רבי ירמיה בר אבא הסובר שלרבנן שלם עדיף, וגם ידי דחיית הגמ' שחשוב עדיף. נראה לפרש, שלדעתם הגמ' אינה דוחה את דברי רבי ירמיה בר אבא אלא רק אומרת שאין בדבריו הכרח. לדעתם, שתי המחלוקות של רבנן ורבי יהודה אינן קשורות זו בזו, מחלוקת אחת היא מה חשוב יותר גדול או שלם, ומחלוקת שנייה היא אם במקום שאין כהן יש לתרום דבר יפה או שיש לתרום דבר מתקיים.

למחלוקת הראשונים יש משמעות בהסבר הגמ' וגם נפקא מינה להלכה. רבי יהודה סובר שעדיף לתרום חצי בצל גדול. מפרשים תוס' ותלמידי רבינו יונה שבצל גדול טעים יותר מבצל קטן, ולכן עדיף לתרום חצי בצל גדול מבצל שלם קטן. לפי הסברם של תלמידי רבינו יונה ההשוואה בין חצי בצל גדול לבין פרוסה של חיטים ברורה, שבשניהם הפרוסה טעימה יותר מהשלם, אך לשיטת התוס' השוואת הגמ' אינה ברורה [עיין בתוס' (ד"ה ומה) המתקשים בנקודה זו ומבארים אותה].

לפי פירוש תלמידי רבינו יונה [כה. ד"ה ולפי], עדיף לברך על פרוסה מסולת נקייה מלברך על שלמה מסולת שאינה נקייה, תוס' [ד"ה אבל] חולקים ולדעתם עדיף לברך על הנקייה רק כששתיהן שוות, אך אם יש פרוסה מסולת נקייה ושלמה מסולת שאינה נקייה, מברך על השלמה.

הראשונים מפרשים שהדיון בסוגיה הוא מפני חשיבות הברכה. יש לברך את ברכת "המוציא" על הפת החשובה ביותר, והדיון בסוגיה הוא בהגדרת פת חשובה. הרמב"ם מביא את דיני סוגייתנו בפרק ז' מהל' ברכות, פרק העוסק ב"מנהגות רבות נהגו חכמי ישראל בסעודה וכולן דרך ארץ". משמע ממיקום ההלכה, שהדיון בסוגיה אינו מפני חשיבות הברכה אלא מדיני דרך ארץ. לפי הסבר זה יכול להיות שדינים אלו אמורים רק כשאוכל בסעודה עם אורחים, אך כשסועד לבדו יכול לבצוע על מה שהוא רוצה.

סיכום

נחלקו האמוראים על מה ראוי לברך ברכת "המוציא" ונחלקו הראשונים בפירוש דבריהם. לשיטת רבי יוחנן - עדיף לברך על שלם מלברך על פתיתים אפילו כשהפתיתים גדולים מהשלם. לשיטת רב הונא - לדעת הראב"ד עדיף לברך על הפתיתים מפני שההנאה מהם קרובה יותר, לדעת רש"י עדיף לברך על הגדול מפני שאין עדיפות בשלם, ולדעת רבינו תם גדול שקול לשלם. לשיטת רב חייה בר אשי - לדעת הרשב"א אין עדיפות בשלם, ולדעת הרא"ה אין עדיפות בגדול.

פרוסה של חיטים עדיפה על שלמה של שעורים אפילו כשהשלמה גדולה מהפרוסה. לפי תוס' העדיפות של חיטים היא מפני שהם מוקדמים בפסוק, ולפי תלמידי רבינו יונה העדיפות היא מפני שהם משובחים יותר. מפירושם של תלמידי רבינו יונה עולה שמשובח עדיף על שלם, אך תוס' חולקים ולדעתם שלם עדיף על משובח. לדעת התוס' רב חייה בר אשי ור' חייא נחלקו אם חביב עדיף או שלם עדיף, והלכה כר' חייא ששלם עדיף על חביב.

מסקנת הסוגיה שירא שמים יצא ידי שניהם ומניח פרוסה בתוך שלמה ובוצע. לשיטת תוס' ירא שמים צריך להניח פרוסה של חיטים בתוך שלמה של שעורים, לשיטת רש"י והראב"ד כשיש פת חיטים ופת שעורים גם ירא שמים בוצע פרוסה של חיטים בלבד, ומסקנת הסוגיה לגבי ירא שמים עוסקת במקרה אחר. לשיטת רש"י ירא שמים שיש לו פרוסה גדולה ושלמה קטנה מניח פרוסה בתוך שלמה ובוצע, ולשיטת הראב"ד מניח פרוסה בתוך שלמה ובוצע אפילו כשהפתיתים קטנים והשלמה גדולה.

לרוב הראשונים דינים אלו הם מפני שיש חיוב לברך על האוכל החשוב ביותר, ולדעת הרמב"ם דינים אלו הם מהלכות דרך ארץ בסעודה.

הלכה

- השו"ע [סי' קסח סע' א-ה] פוסק שיש לברך על פי סדר העדיפויות הבא:
- א. פת של חיטים קודמת לפת של שעורים, ואם פת השעורים שלמה מניח פרוסה תחת שלמה ובוצע משתיהן יחד.
 - ב. פת של שעורים קודמת לפת כוסמין מפני ששעורים משבעת המינים [ועיין משנה ברורה סקי"ג].
 - ג. פת שלמה עדיפה מפרוסה אפילו כשהפרוסה משובחת מהשלמה.
 - ד. פת משובחת קטנה ופת שאינה משובחת וגדולה, מברך על המשובחת [משנה ברורה סקי"ד].
 - ה. פת עכו"ם נקייה ופת קיבר של ישראל, מברך על איזו מהן שירצה.
 - ו. פת גדולה ופת קטנה, מברך על הגדולה.